

HAYEK ve PİYASANIN KENDİLİĞİNDEN DÜZENİ

Doç. Dr. Engin Yıldırım^(*)

Doç. Dr. Mehmet Duman^(**)

GİRİŞ

Friedrich A. Hayek bireysel özgürlüğü ve piyasa sisteminin üstünlüğünü esas alan klasik liberal geleneğin 20. Yüzyıldaki en önemli savunucularından biri olmuştur. Hayek'in çalışmaları hukuk, düşünce tarihi, bilim felsefesi, teorik psikoloji ve etik disiplinlerini içermekle birlikte, esas olarak teorik iktisat ve siyaset felsefesi alanlarında yoğunlaşmıştır. Ekonomiye devlet müdahalesinin, iktisadi planlamanın, sosyal refah hizmetlerinin ve gelir dağılımının tabulaştırıldığı bir dönemde bu politikalara karşı çıkma cesaretini göstermiştir. Bu politikaları temel alan ve 2. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan siyasi ve iktisadi "konsensus"a katılmamış ve bunun bir sonucu olarak uzun yıllar sürekli bir şekilde sosyalizme doğru akan entellektüel dalganın dışında kalmıştır. Dar bir akademik çevre dışında Hayek'in adı ilk defa 1944'de yayınladığı "Kölelik Yolu" kitabıyla duyulmuştur. Bu kitapta Hayek iktisadi planlamanın özgürlük için zararlı olduğunu ve sonuçta totaliteryanizmi doğuracağını iddia etmiştir. ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'in iktidara gelmesiyle Hayek'in fikirlerinin bu ülkelerdeki iktisadi ve sosyal politikaların temellerini oluşturmada önemli bir rol oynayarak uygulama alanı bulması, Hayek adının daha geniş çevrelerde duyulmasını sağlamıştır. Margaret Thatcher 1981'de İngiliz Meclisinde yaptığı bir konuşmada Hayek'in büyük bir hayranı olduğunu belirterek "Özgürlüğün Anayasası" ve "Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı kitaplarının her parlamento üyesi tarafından okunması gerektiğini ifade etmiştir (aktaran Tomlinson 1990: x-xi).

(*) Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

(**) Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bu çalışmanın amacı Hayek'in düşünce sisteminin temelini oluşturan piyasanın kendiliğinden düzeni kavramını iktisadi ve sosyal boyutlarıyla incelemektir. Bu amaca yönelik olarak öncelikle kendiliğinden düzenin oluşturulan düzenlerden farkı, geçirdiği evrim süreci ve bu süreçte geleneğin rolü ele alınacak. Daha sonra piyasanın bireycilik ve ahlakla olan ilişkisi ve toplumda dağınık bulunan bilgiyi nasıl koordine ettiği üzerinde durulacak. Son olarak da iktisadi liberalizm ve planlama konuları değerlendirilecek.

Kendiliğinden Düzen, Evrim ve Gelenek

Hayek'in düşüncelerinin odak noktasının sosyal kurumların belli bir amacı gerçekleştirmek için meydana gelmedikleri, aksine bu kurumların kendiliğinden bir düzende zaman içinde evrim sürecinden geçerek günümüzdeki hallerine ulaştıkları düşüncesi oluşturmaktadır. David Hume, Bernard Mandeville, Adam Ferguson ve Adam Smith'e kadar uzanan bu düşünce, daha sonraları Avusturya Okulu'nun kurucusu Karl Menger ve önemli isimlerinden Von Mises tarafından da geliştirilmiştir. Mandeville karmaşık bir toplum düzeninde insan eyleminin sonuçlarının amaçlanandan farklı olduğunu, kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bireylerin diğerleri için farkında olmadan yararlı sonuçlar ürettiğini belirtirken, Ferguson da toplumsal kurumların "insan tasarımının değil insan eyleminin" sonucu olduğunu öne sürmüştür. (Hayek 1978-264) Menger ise hukuk, dil, piyasa ve devlet gibi kurumların tarihi gelişmenin amaçlanmayan sonuçları olduğunu ileri sürmüş, bu listeye Mises de parayı eklemiştir (Stand 1990-38).

Hayek düzen kavramının bir ilişkiler ağı olarak ele alır. Bu ilişkiler ağında çok sayıda çeşitli unsurlar birbirleriyle öylesine bağlantıdır ki bütünün bazı parçaları hakkındaki bilgimizden bütünün geri kalan kısmına ilişkin doğru tahminlere ulaşmak mümkündür. (Hayek 1994:55) İnsan eyleminin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan düzen, tasarım sonucu meydana gelmemiştir. Fiziki çevredeki düzen insan iradesi dışında oluşurken, sosyal çevredeki düzen sadece ve sadece kısmen insan tasarımının bir sonucudur. Herkesin sahip olduğundan daha fazla bilgiden faydalanmasını sağlayan böyle bir düzen keşfedilmiş olamaz, çünkü sonuçları önceden görülemez. Atalarımızın hiçbiri mülkiyet hakkının ve sözleşme özgürlüğünün geniş bir işbölümüne ve uzmanlaşmaya dayanan piyasalara yol açacağını önceden kestiremezdi (Hayek 1978: 11). Pek çok insanın kabul edemediği bilgimizdeki bütün ilerlemelere rağmen çabalarımızın sonuçları hakkında çok az bildiğimiz gerçeğidir. Bu nedenle pek çok insan bilinçli olarak seçilmiş amaçlara görünürde hizmet etmeyen soyut, genel bir düzen için gerekli olan değerlerin önemli olmadığını düşünür.

Düzen kavramını oluşturulan düzen ve kendiliğinden düzen diye ikiye ayıran Hayek, günümüz dillerinde oluşturulan düzeni ifade eden örgüt veya organizasyon kelimesinin var olmasına karşın kendiliğinden düzeni ifade eden tek bir kavramın olmadığına dikkat çekmektedir. İnsanlar tarafından bilinçli olarak oluşturulan düzene Antik Yunanlılar “taxis” adını verirken insan iradesi dışında var olan düzeni “kozmos” olarak adlandırmışlardır. Buradan hareketle Hayek “kozmos” kavramının kendiliğinden oluşan sosyal düzenler için kullanılabileceğini ileri sürmüştür (ibid., 73). “Kozmos’u” yani kendiliğinden düzeni organizasyondan ayıran en önemli özellik, insan tarafından bilinçli olarak oluşturulmadığı için hiç bir amaç içermemesidir. Bir “kozmos’da bireysel eyleme rehberlik eden gerçekler ve amaçların bilgisi eylemi gerçekleştiren bireylere aitken, bir “taxis’de” örgütleyicinin bilgi ve amaçları sonuçta ortaya çıkan düzeni belirler. Dolayısıyla tasarlanmış bir organizasyondaki bilgi kendiliğinden oluşan düzendeki bilgiden daha sınırlı olmaktadır (ibid., 75). Kendiliğinden düzeni oluşturan bireysel davranış kuralları düzene zarar vermeksizin herkesin kullanabileceği gücü de azaltır.

İktisadi hayattaki düzen, genellikle yalnız bir şekilde, önem dereceleri üzerinde anlaşılmalı sınırlı sayıdaki amaçları gerçekleştirmeye çalışan bir hane veya hiyerarşik bir organizasyona benzetilmiştir. Hayek günümüzde yaygın olarak kullanılan ekonomi teriminin kendiliğinden bir düzen olarak piyasa anlamını tam olarak içermediğini iddia etmiştir. Ekonomi kavramı esas olarak bir grup aracın farklı amaçlar arasında, bunların göreceli önemlerine göre tahsis edilmesine yol açan bir etkinlikler bütününden oluşur (Hayek 1995: 149). Bu anlamda bir ev veya işletme ekonomisinden sözedilebilir. Çünkü burada belli amaçları gerçekleştirmek için önceden tasarlanmış olarak biraraya gelen organizasyonlardan söz edilmektedir. Ulusal ekonomi veya dünya ekonomisi olarak adlandırılan şey içiçe geçmiş pek çok ekonominin oluşturduğu bir şebekedir. Ekonomi teknik anlamda bir örgüttür, yani kaynakların kullanımı önceden bilinçli olarak tasarlanmıştır. Buna karşılık, piyasanın meydana getirdiği düzen bir örgüt değil bir kendiliğinden düzendir. Organizasyona dayanan ekonomi kavramını daha geniş olan piyasa düzeninden ayırmak için Hayek eski Yunanca’dan türetilen “katallaksi” (catalaxy) kelimesini kullanmıştır. “katallaksi” kelime olarak “mücadele etmek” veya “topluluğa girmek” (kabul edilmek) anlamını içermektedir (Hayek 1995:150). Bu terim pek çok münferit ekonominin bir piyasa içinde karşılıklı olarak ayarlanmasıyla gerçekleşen düzeni ifade etmektedir. “katallaksi’de” üzerinde anlaşmaya varılmış bir amaçlar hiyerarşisinin olmaması bir kusur değil, aksine bir meziyettir. Çünkü amaçlarda anlaşmayı gereksiz kılmak suretiyle farklı amaçların bağdaştırılmasına ve gerçekleştirilmesine imkan tanır (İbid., 152).

Hayek kendiliğinden düzenlerin doğuşu ve gelişmesinde evrimci bir anlayışa sahiptir. Hayek, evrim anlayışını sosyal bilimlerin zannedildiği gibi biyolojiden ödünç almadığını, tam tersine dil, ahlak, hukuk ve para gibi sosyal oluşumlarla ilgili 18. Yüzyıldaki tartışmalar sayesinde Darwinin evrim kavramını düşüncesinin temeli olarak sosyal bilimlerden aldığı öne sürmüştür (Hayek 1994:35). Evrimci yaklaşımın temeli, bir ayıklanma (selection) sürecinin işleyişidir. Bu ayıklanma sürecinin sosyal kurumların ortaya çıkmasına neden olan kültürel aktarım olayındaki işleyiş tarzıyla biyolojik karakterlerin seçimi ve fizyolojik kalıtımla naklindeki işleyiş tarzı arasında önemli farklılıklar vardır. Bu bakımdan Hayek Sosyal Darwincilerden ayrılır. Çünkü Sosyal Darwinciler bireylerin kültürel olarak aktarılmış kapasitelerinden çok doğuştan gelen yetenekleri üzerinde yoğunlaşmışlardı (Yayla 1993: 109). Kültürel ve toplumsal evrimde davranış kuralları, geleneksel ve üretim tarzı gibi kurumsal bir ayıklanma sürecinden geçerek, içlerinden insanların çoğalmasını ve zenginleşmesini sağlayanlar ayakta kalırlar. Böyle bir evrim sürecinden geçen kurumlar genişlemiş düzeni meydana getirirler. Genişlemiş düzen kendiliğinden düzenle aynı anlamda olmakla beraber düzenin oluşmasında evrim sürecinin rolünü öne çıkarmaktadır (ibid., 110). Genişlemiş düzende dayanışma, diğergamlık (altruizm) ve grup kararı gibi “ilkel” içgüdülerin yerini tasarruf, özel mülkiyet ve dürüstlük gibi soyut davranış kuralları almıştır. Bu kuralları benimseyen toplumlar başarılı olurken, içgüdüsel davranışlarda ısrar eden toplumlar ortadan kaybolma sürecine girmişlerdir. Soyut davranış kuralları içgüdülerden ziyade gelenek, öğrenme ve taklit ile nesilden nesile aktarılmışlardır. Kural izleyici bir varlık olan insan başarısını içinde yaşadığı toplumda bir ayıklanma süreciyle gelişmiş olan ve nesillerin tecrübesinin ürünü olan kurallar tarafından yönetilmesine borçludur (Hayek 1994: 19). Nesilden nesile aktarılan bilgi, çevremiz hakkında bize bilgi veren geleneklerden oluşur ve bilimsel teoriler gibi gelenekler de kendilerini faydalı olarak kanıtlarsa varlıklarını sürdürebilirler (Hayek 1978: 10).

İnsanların genellikle sevmedikleri ve anlamadıkları, olumlu etkilerini görmezlikten geldikleri geleneklerin nesilden nesile aktarılmasında, içgüdülerin ve aklın şiddetli saldırılarına rağmen muhafaza edilmelerinde Hayek dinin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Mistik ve dini inançlar, özellikle tek tanrılı dinler bu konuda olumlu işlevler görmüştür⁽²⁾. Bilimsel önermeler anlamında doğrulukları test edilemese bile dini inançlardan en azından bazılarını sembolik gerçekler olarak kabul etmek gerekir. Çünkü bu inançlar kendilerini benimseyenlerin medeniyette ileri gitmelerine neden olmuştur. Hayek burada

(2) Hayek burada tek tanrılı dinlerin hepsine gönderme yapmakla beraber, esas olarak vurguladığının Hristiyanlık olduğunu söyleyebiliriz. Bir gazete röportajında “Hristiyanlığın sembolik gerçeklerinin medeniyetin gelişmesinin vazgeçilmez şartları” olduğunu savunmuştur (aktaran Shand 1990:194).

Eski Ahit'in "Genesis" bölümünde yer alan "üretken olun ve çoğalın ve yeryüzünü yeniden doldurup onu zaptedin" ayetini genişlemiş düzen için faydalı olan dini inançlara örnek olarak vermektedir (Hayek 1988: 137). Hayek bir agnostik⁽³⁾ olmasına rağmen, dini inançların zayıflamasının insanlığı genişlemiş düzene destek veren önemli kaynaklardan birinden mahrum edeceği görüşündedir. İster beğenelim ister beğenmeyelim medeniyeti rasyonel tartışma ve fikirlerden ziyade, kısmen gerçek olmayan şeylere inanmaya borçluyuz (ibid., 137). Din ile medeniyeti biçimlendiren ve geliştiren aile ve özel mülkiyet gibi değerler arasında tarihsel bir bağlantının olması bütün dinlerle bu değerler arasında aynı ilişkinin olduğu anlamına gelmez. Tarih boyunca günümüze değin ortaya çıkan pek çok din özel mülkiyet ve aile kurumuna karşı çıkmış ve pek çok din kurucusu piyasa ekonomisinin gelişmesini engelleyici kuralları, hükümetler aynı şeyi yapmadan çok önce savunmuşlardır. Hayek, ilginç bir tespit yaparak sadece özel mülkiyet ve aile kurumlarını destekleyen dinlerin ayakta kaldığını belirtmiştir (ibid., 137). Bu bağlamda, Hayek bir din olarak nitelendirdiği komünizmin geniş kitleler arasında yaşama ve gelişme şansı olmadığını vurgulamıştır.

Hayek'e göre insan zeka sahibi olmasını içgüdü ile akıl arasında yer alan geleneğe borçludur (ibid., 21). Ahlaki gelenekler pek çok kişi için ağır gelmektedir. Ancak, medeniyetin neredeyse bütün faydaları ve hatta varlığımız geleneğin yükünü sırtlamamıza bağlıdır (ibid., 63). Bundan kaçınmanın alternatifi açıklık ve selafettir. Geleneksel ahlaktan kurtulmayı özgürlük zannedenler farkında olmadan özgürlüğün temelini tahrip etmektedirler. Belirsizliğin hakim olduğu bir dünyada, bu belirsizliği azaltmada en iyi rehber geleneklerdir. Geçmişten miras alınan ve şu anda mevcut olan ahlaki kurallar ve toplumsal kurumların toplumun başarılı biçimde işlemesine katkıda bulunan nasıl hareket edileceğine dair bilgi içerirler. Bundan hareketle, Hayek toplumsal geleneklere bir dereceye kadar sorgusuz inat edilmesinin toplumsal düzen ve denge için gerekli olduğunu iddia eder. Ancak Hayek ahlaki kuralların değişmezliğini savunan katı bir muhafazakar da değildir. Tersine şartlar değiştikçe yürürlükteki ahlaki kuralların da kendilerini yeni şartlara adapte etmesi gerekir. Burada muhafazakarlardan farklı olarak devlet otoritesi ve gücünün tehdit altındaki toplumsal hiyerarşileri ve zayıflamakta olan ahlaki kuralları korumak için kullanılmasına karşı çıkar.

Piyasa, Birey ve Ahlak

Piyasa sisteminin sadece kendini düşünen, rasyonel, hesaplayıcı zihniyetin yayılmasına neden olduğu bunun da piyasa düzeninin temelini oluşturan dürüstlük ve yardımseverlik gibi ahlaki değerlerin yıpranmasına yol açtığı iddiası sık sık

⁽³⁾ Tanrı'nın olup olmadığı hakkında bir fikri bulunmayan.

dile getirilmektedir. Hayek de ahlaki kural ve geleneklerle sınırlanmamış ve sırf rasyonel hesaplamaya dayanan davranışların toplumsal dengeye ve özgürlüğün temellerine zarar vereceğini ileri sürerek böyle bir toplumun kaos'a düşeceğini belirtmiştir (Gray 1986-50) Bununla birlikte, Hayek kişinin kendi çıkarını savunmasını bencillik ve ahlaksızlık sayılamayacağını da öne sürmüştür. Kişinin kendi çıkarını korunmasının ve geliştirmesinin faydalı olmasını sağlayan temel neden bireyin kendi çıkarını en iyi kendisinin bilebileceği varsayımı değil – çünkü bilginin ve aklın mahiyetinden dolayı hiç kimsenin en iyiyi bilmesi mümkün, hatta gerekli de değildir- herkese yapmak istediği şey konusunda imkan tanınmasıdır.

Piyasa bir bireyin tanımadığı yüzlerce insana yardım etmesinin ve iyi yoludur. Bu da diğergamlık ile değil, bireyin kendi çıkarını korunması ile sağlanır. Diğergamlık kabile gibi küçük gruplar için uygundur ama modern toplumlarda bilerek başkalarına yardım etmeye kalkmak kendiliğinden düzeni bozar. Aşırı diğergamlık, dayanışma ve işbirliği gibi değerler genişlemiş düzenin soyut kuralları için uygun değildir. İşbirliğinin rekabetten daha faydalı olduğunu savunmak hatalıdır. İşbirliği kavramı amaçlarda ve bu amaçları gerçekleştirecek araçlar üzerinde herkesin anlaştığını varsayar. Bu ancak üyelerinin ortak alışkanlıklar, bilgi ve inançlar paylaştığı küçük gruplarda mümkün olup, büyük topluluklar için uygun değildir. Dolayısıyla dayanışma ve işbirliği gibi değerleri öne çıkaran sosyalizm aslında kabile ahlakını savunmaktadır.

Piyasasının kendiliğinden düzeni kendi çıkarını koruyucu hareketleri herkesin yararlanacağı faydalara dönüştürür. Hayek, bireyciliğin bencillikle eş tutulmasından şikayetçidir.

Ona göre bireycilik insana bencil olduğunu veya olması gerektiğini söylemez. Bireycilik bireylerin tanımlanmış sınırlar içinde başkalarının değil, kendilerinin tercih ve değerlerini izlemesini savunur. Bu bireycilik anlayışı sosyal amaçları daha doğrusu birbiriyle çakışan bireysel amaçları gerçekleştirmek için insanları biraraya gelmelerini yadırgamaz (Hayek 1944:44). Eğer bir topluluk veya devletin amaçları bireyinkilerden bağımsız veya onlarınkinden üstünse sadece aynı amaçlar için çalışan bireyler topluluğun üyesi olarak görülebilirler. Bunun sonucunda bir kimseye sadece grup üyesi olduğu için ve aynı amaçlar için çalıştığı oranda saygı duyulur. Diğer bir ifadeyle, birey insan olmaktan ötürü değil, grup üyesi olduğu için saygı görür (ibid., 105). Hayek, bireyciliğin temel özellikleri olarak belirttiği bağımsızlık, kendi kendine bakma, risk taşıma arzusu, komşusuyla isteğe bağlı işbirliği gibi özelliklerin kolektivizmin saldırısı sonucu daha az saygı gördüklerini söylemiştir. Günümüzde insanların kendi kötülüklerini ait oldukları gruplara yüklediklerini savunan Niebuhrs'un bu görüşünü kabul eden Hayek bir grup

adına hareket etmenin grup içinde olan bireyi, davranışlarını denetleyen ahlaki sınırlamalardan kurtardığını iddia etmiştir (ibid., 10).

Hayek kişisel olarak zengin olmanın daha az övüldüğü bir toplumu tercih eder. Ona göre piyasa ekonomisinde zenginlik elde etmeye verilen önem piyasanın bir suçu değildir. Serbest piyasa ekonomisi olduğundan daha az materyalis olabilir. Çünkü maddi zenginliğin sağlanması bireylere diğergam olma veya zenginliklerini maddi olmayan amaçlar için kullanma imkanı tanır. Rothban piyasa ekonomisinin materyalizme neden olmayacağını öne sürer. Bir ekonomi zenginleştiğe daha fazla sayıda insanın mübadele edilebilir mallara olan ihtiyaçlarını ve arzularını karşılayabilir. Dolayısıyla mübadele edilebilir malların marjinal faydası zamanla azalırken, mübadele edilemeyen malların marjinal faydası artar (Rothban'dan aktaran Shand 1990:82).

Piyasa ekonomisinin temel kurumlarından olan mülkiyet sosyal hayatın akışı içinde birçok insana yararlı sonuçlar doğurmaktadır. Mülkiyet kurumu genellikle sadece mülkiyet sahiplerine yararlı olduğu iddiasıyla bencilikle suçlanmaktadır. Oysa piyasa bireylere bilgi sahibi tanıyarak farkında olmadan bilmediğimiz insanların da ihtiyaçlarını gidermemizi sağlar. Dolayısıyla özel mülkiyet kurumu ne bencildir, ne de mülk sahipleri tarafından mülk sahibi olmayanlar üzerine empoze edilmek için bulunmuştur (Hayek 1988:77).

Mülkiyet hakkının kötüye kullanılmasının insanın farkında olmadan yeni durumlara etkili bir biçimde adapte olmasını sağlayan bir keşif süreci olan rekabet önler (Hayek 1988:19). Özel mülkiyet özgürlüğün temelidir. Modern toplumlarda bireyi zorlanmaya karşı koruyan temel şart mülk sahibi olmaktan ziyade onun amaçlarını gerçekleştirmesine olanak tanıyacak maddi araçların denetiminin tek bir kişi, grup veya örgütün elinde olmamasıdır. Modern toplumun başarılarından biri hiç mülkiyeti olmayan bir bireyin de özgürlükten faydalanmasını sağlamasıdır. Mülkiyetin yeter derecede yaygın olması bireyi belli şahıslara bağımlı olmaktan kurtarır (Hayek 1960:140-1). Piyasa kötü insanların en az zarar verebileceği bir sistemdir.

Piyasa ve Bilgi

Hayek klasik iktisatçılardan farklı olarak piyasa kurumlarının epistemolojik temelleri üzerinde durmuştur. Temel iktisadi sorun kıt kaynakların etkili kullanımından ziyade, dağılmış olan bilgiden nasıl faydalanılacağıdır. Hayek'in piyasa sistemine verdiği önem farklı iktisadi sistemlerin iyi ve kötü yönlerinin faydacı bir yaklaşımla karşılaştırılmasından ziyade insan aklının sınırlılığına dayanmaktadır. Aydınlanma çağından beri batı düşüncesinde Hayek'in "Kurucu Rasyonalizm" olarak tanımladığı hakim anlayış kendi kendini düzenleyebilen sosyal kurumlara belli bir yaklaşımı, düşünceyi ve uygulamayı empoze etmeyi hedefler ve insan aklının sınırlılıklarını görmezden gelerek,

sosyal düzende bulunan bütün bilgilerin aklın sizgecinden geçirilerek ideal bir toplumsal düzenin kurulabileceğine inanır. Buna karşılık, toplumdaki bilginin genişliği karşısında sahip olduğumuz bilgi eksikliği ile mücadele etmenin en iyi yolu, Hayek'e göre önceden tasarlanmayan ve bilinçli bir aklın çabasının ürünü olmayıp toplumsal hayatta kendiliğinden oluşan düzenin mevcudiyetidir.

Hayek, piyasanın insan tasarımı olmayan kendiliğinden bir düzen olduğunu sık sık vurgulamıştır. İçerdiği düzenlilik ve kurallara ve kullananlara sağladığı faydalara rağmen rasyonel bir varlık tarafından keşfedilmemiş olan dil gibi piyasa da bilinçli bir aklın ürünü değildir. Piyasa düzeni hangi amaçların izleneceği konusunda anlaşmaya varılmasını gerekli görmez. Piyasa sistemi farklı amaçları içinde barındırmakla birlikte, bir amaçlardan hangilerinin ilk önce gerçekleştirileceği konusunda garanti vermez. Çünkü böyle bir sistemde tek bir değerler skalası yoktur. Bilinçli bir planlama veya denetim olmadan piyasa nasıl milyonlarca bireyin amaçlarını tatmin ediyor ve farklı amaçları ve faaliyetleri birbiriyle uyumlu kılabilir? Hayek piyasayı bir tür zenginlik yaratma oyunu olarak görmektedir. Oyunun başında kimin en fazla kazanacağı bilinmemektedir. Dolayısıyla herkes başarılı olmak için çaba sarf etmektedir. Önemli olan oyunun adil olmasını sağlayacak kuralların herkese eşit şans tanıyacak şekilde olmasıdır.

Piyasa düzeninde oyuncuların çoğunun birbirinden haberi olmadığından, ileri düzeyde gelişmiş bir iletişim sistemine ihtiyaç vardır. Hayek'e göre bu iletişim ağını sağlayan fiyatlardır. Fiyatlar, bir bireyin farkında olmaksızın kendi ihtiyaçlarını giderirken, başkalarının da ihtiyaçlarını tatmin etmelerini sağlayan sinyal vazifesini görürler. Fiyat sistemi sayesinde yerel ve zımni karakterde olan ve dağılmış bulunan bilginin koordinasyonu sağlanır. Üreticiler arasındaki rekabette piyasa sisteminde iktisadi bilginin fiyatlar aracılığıyla iletilmesini sağlar.

İktisadi aktörlere başka türlü elde etmeyecekleri çok sayıda ve parçalanmış olan bilgiyi aktaran piyasa, Hayekçi düşüncede bir tür "epistemolojik makina" gibidir. (Gray 1989:130). Buna göre piyasa kıt kaynakların dağılımının yapıldığı bir mekanizmadan ziyade bireylerin yaptığı tercihlerin koordinasyonunu rekabet aracılığıyla sağlayan bir keşif sürecidir. Toplumda yayılmış olan bilginin merkezi bir otorite tarafından başarılı bir şekilde toplanıp kullanıma sunulması zordur. Çünkü:

1) Toplumdaki bilgi genellikle geçici ve kısa sürelidir. Nispi fiyatlar ve müteşebbis faaliyetleri buna örnek olarak verilebilir. Bu tür bilgiler merkezi otorite tarafından toplansa bile toplanıncaya kadar geçen süre zarfında pratik değerlerini yitirirler.

2) Piyasanın topladığı bilgi yerel ve zımnî niteliktedir ve ancak bir kısmı teorik olarak ifade edilebilir. Merkez planlamadan farklı olarak piyasa bu bilginin iktisadi aktörlerin tercih ve kararlarında kullanılmasına olanak sağlar.

3) Ürünler ve fırsatlar hakkında bilgi sağlamanın ötesinde başka piyasa kurumları iktisadi aktörlerin tercihleri hakkında bilgi sağlar. Buna ilaveten piyasa kurumları başka türlü mevcut olamayacak olan tercihler ve fırsatlar hakkında da bilgi oluşturmaktadır (Gray 1989:130).

Piyasa milyonlarca bireyin faaliyetini koordine ederek onların belirlediği tercihleri mal ve hizmet üreticilerine iletir. Böylece kaynaklar birbiriyle rekabet eden farklı kullanım alanları arasında dağılmış olurlar. Piyasanın denge sağlamaktan ziyade bilgiyi aktarmak işlevi vardır. Hayek bilginin temelinde pratik ve açık olmayan bilginin yattığını varsayar. Pratik bilginin bir kısmı genlerde ve sinir sisteminde bulunurken, bir bölümü de geleneklerde ve kültürel sistemde gizlidir. Piyasa fiyatlandırmasına müdahale edilmediği zaman bu pratik bilgi bireylerin kendi hedeflerini gerçekleştirmelerine katkıda bulunur. Fiyat mekanizması sayesinde bütün bireylerin sahip olduğu parçalanmış bilgi biraraya gelir. Bu bilgi geçmiş deneyimlere olduğu kadar önseziye de dayanan pratik bir bilgidir.

Liberalizm ve Devlet Müdahalesi

Hayek liberal tezin insan faaliyetlerini koordine etmenin bir aracı olarak rekabet güçlerinden en iyi biçimde yararlanmayı hedeflediğini, mevcut olan şeyleri olduğu gibi bırakmak anlamına gelmediğini belirtmiştir (1944:27). Liberal tez rekabetin faydalı olabilmesi için dikkatlice düşünülmüş hukuki bir çerçevenin, dolayısıyla da bu çerçeveyi oluşturup koruyacak devletin gerekliliğini savunur. Aynı şekilde, rekabetin etkili olmasını sağlayacak şartları oluşturmanın imkansız olduğu durumlarda, dogmatik bir "laissez faire" tavrı alarak ekonomik faaliyete rehberlik edecek diğer bazı yöntemlerden (örneğin bazı mal ve hizmetlerin devletçe sunulması) kaçınmak hatalı olur. Liberal geleneğin temel prensibi olarak hükümetin bütün zorlayıcı faaliyetlerinin genel, adil davranış kurallarının uygulanması ile sınırlanması hükümetin pek çok hizmeti yapmaktan kaçınması anlamına gelmez. Hayek, artan zenginlik ve nüfus yoğunluğunun hükümetler tarafından karşılanması gereken kolektif ihtiyaçların sayısını arttırdığına dikkat çekmiştir. Hükümetlerin bu amaca yönelik faaliyetleri aşağıdaki şartlara uyduğu müddetçe liberalizme aykırı değildir.

- 1) Hükümet tekelleşmeye yol açmamalı ve piyasa aracılığıyla hizmetlerin sunulmasına engel olmamalı,
- 2) Vergi, gelir dağılımının bir aracı olarak kullanılmamalı,

- 3) Tatmin edilen ihtiyaçları belli grupların kolektif ihtiyaçlarını gidermekten ziyade toplumun bir bütün olarak kolektif ihtiyaçlarını karşılamalıdır (Hayek 1978:111).

Bu demek değildir ki her türlü kolektif ihtiyaç karşılanmalıdır. Örneğin küçük ayakkabı imalatçılarının fabrikaların rekabetine karşı korunması isteği kolektif bir ihtiyaç olmakla beraber liberal bir ekonomik sistemin kabul edebileceği bir istek değildir.

Ekonomik liberalizm gerekli şartlar olmasına rağmen, rekabet yerine başka bir yöntemin kullanılmasına karşıdır. Rekabet pek çok durumlarda en etkili ve üstün yöntem olmanın yanısıra, bir otoritenin müdahalesi ve zorlanması olmaksızın faaliyetlerimizi gerçekleştirmemize olanak tanır. Planlama küçük dozlarda alınacak bir ilaç değildir, çünkü gerek planlama, gerek rekabet tam anlamıyla uygulanmazlarsa etkisiz olabilen sistemlerdir. (Hayek 1944:31). İki sistemin iyi yönlerini alıp bir karışımını uygulamak başarılı olamayacaktır. Ancak bu Hayek'in planlamaya bir kavram olarak karşı olduğu anlamına gelmez. Onun karşı olduğu bütün faaliyetlerimizi bilinçli bir şekilde önceden düşünülen ve merkezi bir otorite tarafından kullanılan basit bir plana göre ayarlamamızı gerektiren planlamadır. İnsan, planlama sisteminde toplumsal refah gibi soyut amaçlar için merkezi otorite tarafından kullanılan basit bir araca indirgenmektedir (ibid., 72). Rekabetçi bir toplumda ise pek çok şey ancak yüksek bir fiyat karşılığında elde edilebilir olmakla beraber, bireyler tercihlerini özgürce yapabilirler. Planlama, planın amaçlarının ne olduğu konusunda bireylerin anlaşmaları varsayılarak yapılır. Ancak özgür bir toplumda her birey kendisi için neyin iyi olduğunu kendisi en iyi bildiğinden, planlama vasıtasıyla siyasi otorite tarafından belirlenen amaçlar topluma empoze edilebilmektedir. Hayek'in vurgulamak istediği nokta, bir ekonominin merkezi şekilde planlanmış olmamasının o ekonominin plansız olduğu anlamına gelmediğidir. Her birey kendisi için plan yapar ve şirketlerin başarısında bir ölçüde faaliyetlerini iyi planlamış olmalarına bağlıdır. Bu çerçevede özgür bir ekonomi sadece bir merkez yerine çok sayıda merkezde planlanmış durumda olduğundan yerel şartlar hakkındaki bilgilerden faydalanmayı mümkün kılar.

Toplumsal evrimin ayıklayıcı süreçlerinin işlevlerini yerine getirmesinin önündeki en büyük engel olarak devlet müdahalesini gören Hayek'e göre medeniyet tarihi antik çağlardan beri özel mülkiyet ve piyasa düzeninin tedrici biçimde ilerlemesinden ibarettir. Bu ilerleme sık sık devlet faaliyetleri tarafından kesintiye uğratılmıştır. Devletin güçlendirdiği zamanlarda ticaret ve piyasalar gerilerken devletin zayıfladığı zamanlarda ticaret ve medeniyet gelişmiştir. Tarih boyunca tüccarlar hor görülmüştür. Ucuza alıp pahalı satan insanların temelde

dürüst olmadıklarına inanılmıştır⁽⁴⁾. Burjuvaların önem kazanmasıyla bu durum biraz değişmiştir. Buna rağmen, ticari faaliyetler hala gerçek bir iş olarak görülmemektedir (Hayek 1998:92). Üretim faaliyetine büyük değer verilirken, ticarete bu önem verilmemiştir. Genç nesil ticaretin kötülendiği, kar elde etmenin ahlaksızlık ve utanç verici birşey olduğunu savunan görüşlerin etkisinde büyümektedir. Hayek genç nesle 100 kişiyi istihdam etmenin sömürü olarak, buna karşılık aynı sayıda insanı yönetmenin veya kumanda etmenin onurlu olduğunu öğretildiğinden şikayet etmektedir (Hayek 1944:97). Yukarıdan aşağıya devletçe örgütlenen bir toplumda insanların çoğu kendilerini bağımsız değil devletin atanmış görevlileri olarak görürler.

Tarihçiler güçlü bir devleti kültürel evrimin en üst noktası olarak değerlendirmekle beraber, gerçekte bu devletin sonunu hazırlamıştır (Hayek 1988:33). Bu konuda Hayek eski Çin ve Mısır'da devlet hakimiyetinin zayıf olduğu dönemlerde medeniyet ve bilimin ilerlemesini örnek olarak göstermiştir. Aynı biçimde, kapitalizm feodalizm sonrası siyasi anarşinin hüküm sürdüğü Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Savaşçılardan ziyade burjuvazi modern sanayi toplumunun gelişimini sağlamıştır. Tarihin gerçek kahramanları siyasi gücü elinde bulundurup günümüze değin gelen büyük anıtlar bırakanlar değil, bu anıtları ve abidelerin yapılmasını sağlayan, zenginliği yaratan tüccarlar ve burjuvalardır. Tarihsel araştırmalarda örgütlenmiş bir kurum olan devlet hakkında bildiklerimiz doğal olarak fazla olduğundan devletin rolü abartılırken, bireysel çabaların kendiliğinden koordinasyonunun neler başardığına dair bilgimiz çok azdır (ibid, 45).

Hayek'in devlet müdahalesinin genişlemiş düzenin ilerlemesine engel olduğu iddiası bazı tarihi gerçeklerle pek bağdaşmamaktadır. Örneğin, kapitalizmin yani genişlemiş düzenin doğuşunda devlet önemli bir rol oynamıştır⁽⁵⁾. Nüfusta meydana gelen büyük artışları piyasa sisteminin neden olduğu refah artışına bağlayan Hayek bir taraftan yaklaşık son 100 yıldan beri kollektivist fikirlerin yayılmasıyla evrim sürecinde bir gerileme olduğunu belirtirken, diğer taraftan aynı dönemde nüfusta büyük artışların olması bir çelişkidir. Hayek ayrıca insanların önemli bir bölümünün büyük ölçekli örgütlerde çalışmalarının genişlemiş düzenin işleyişinin anlaşılmasına engel olduğunu da iddia etmiştir. Böyle örgütlerde çalışanlar piyasa güçleriyle olan bağlantılarını yitirdiklerinden piyasa mantığını yanlış anlayarak redetmektedirler. Köylü, bağımsız zanaatkar, tüccar ve ustabaşı piyasaya

⁽⁴⁾ Yeşilçam filmlerinde bakkal, kasap ve manav gibi ticaret grupları genel olarak dürüst olmayan, halkı aldatan, kazık atan insanlar biçiminde gösterilmektedir. Kemal Sunal'ın başrolünü oynadığı "Bekçiler Kralı" filminde olduğu gibi bu "kazıkçılara" karşı halkı koruyan bekçinin temsil ettiği devlet otoritesidir. Özellikle bekçinin copunu göstererek yüksek bulduğu fiyatları zorla indirmesi ve bunun halk tarafından alkışlanması çok şey ifade etmektedir.

⁽⁵⁾ Bu konuda bkz. K. Polanyi'nin "Great Transformation" (Büyük Dönüşüm) adlı eseri.

aşınayken, çalışma hayatlarını büyük örgütlerde geçiren insanlar organizasyonel hayat tarzını benimsemişlerdir (Hayek 1995:180). Ancak burada büyük ölçekli örgütlerin piyasa düzeninin kendiliğinden evriminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşünürsek, piyasa düzeninin kendi kendisini tahrip edici mekanizmayı da kendiliğinden doğurduğunu söylemek mümkündür (Barry 1979:142).

Piyasa ile planlamanın birlikte gerçekleştirilemeyeceği iddiasına karşılık, sınırlı da olsa bu ikisinin karışımı uygulamada başarılı sonuçlar vermiştir. Örneğin, 2 Dünya Savaşı sonrasında Japonya’da üretimde önceliklerin merkezi olarak belirlenmesi anlamında planlamanın rekabetçi sistemle birleştirilmesi son derece başarılı sonuçlar vermiştir. Benzer biçimde, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde pür bir serbest piyasa modelinden ziyade devlet tarafından yönlendirilen bir piyasa anlayışı bu ülkelerdeki ekonomik mucizeyi gerçekleştirmiştir. Serbest piyasanın görünmeyen elinden ziyade devletin görünen eli iktisadi başarıyı sağlamıştır. Bu örneklerden de görülebileceği gibi merkezi planlama ve rekabetçi piyasa düzeni başarılı bir şekilde birleştirilebilir. Bununla birlikte karma ekonomik sistemin başarısı hakkında kuşku uyandıran çok sayıdaki ampirik örneği de göz önüne almak gerekir. Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi pek çok ülkede piyasa ile planlamanın birlikte uygulanmasının başarısı Hayek’i haklı çıkaracak derecede sınırlı kalmıştır.

SONUÇ

Hayek bir liberal olmakla birlikte onun piyasa anlayışı klasik liberalizmin piyasa anlayışından bazı farklılıklar arzeder. Hayek’e göre piyasa evrim sürecinde ortaya çıkmış bir kendiliğinden düzendir. Klasik liberalizmde vurgu kıt kaynaklar ve etkin kaynak dağılımı üzerindeyken, Hayek’te vurgu bilgi üzerindedir. Bireyler arasında dağılmış durumda olan bilgiyi piyasa koordine ederek bireylere sahip olduklarından daha fazla bilgi kullanma imkanını sunar. Bireysel ve toplumsal refah ve gelişmenin temelinde de bu yatmaktadır.

Ekonomik hayat, sosyal hayatın bir parçasıdır. Dolayısıyla ondan soyutlanarak değil, ancak onun içinde kavranabilir. Bu bakımdan piyasa özgür bir toplum için vazgeçilmez bir kurumdur. Çünkü bireylere özgür bir biçimde, siyasi otoriteye bağlı olmaksızın kendi hedeflerini gerçekleştirmeleri imkanını hazırlar. Piyasa kendi iç dinamikleri olan bir süreçtir. Böyle olduğu için dışarıdan yapılacak müdahaleler süreci aksatacaktır. Hayek’in piyasa müdahaleciliğine ve merkezi planlamaya karşı olmasının temel nedeni zannedildiği gibi “laissez faire” fanatizmine değil, müdahalecilik ve planlamanın epistemolojik olarak imkansızlığına dayanır, çünkü bu fikirler aklın gücü sayesinde toplumdaki tüm bilginin elde edilip, kullanılabilceği varsayımına dayanır (Gray 1993:35). Piyasa ile planlama arasındaki temel farklılık zenginliğin etkili biçimde üretilmesi ve dağıtılması ile ilgili teknik bir tartışma

olarak değerlendirilmemelidir. İki yaklaşım arasındaki temel ayrılık noktası farklı epistemolojik varsayımlardan hareket etmeleridir.

Hayek yalnızca devletin piyasaya müdahalesine değil ahlak kurallarına da müdahalesine karşıdır. Gelenek ve ahlak piyasa için erdemdir. Çünkü gelenekler ve ahlak kuralları belirsizliği ortadan kaldırmakta ve bilginin genişliği karşısında bize faydalı olacak bilgilerin geçmişten aktarılmasına katkıda bulunurlar. Özgürlük zannedildiği gibi geleneklerden ve ahlak kurallarından kurtulmak değildir, aksine gelenekler ve ahlak kuralları özgürlüğün teminatıdır. Ancak Hayek özgür ama ahlaksız bir toplumu, ahlaklı ama özgür olmayan bir topluma tercih etmektedir. Fakirlik ve işsizlik bir bireyin yapmak istediği şeyleri sınırlamakla beraber, diğer birey veya kurumlar tarafından zorlama olmadığından söz konusu bireyin özgürlüğü sınırlanmamış gözükmektedir. Hayek özgürlük ve zorlamayı birey-devlet ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır. Modern toplumlarda ise devlet tek zorlama kaynağı değildir. Zorlamaya dayalı ilişkiler istihdam alanında çok daha yaygındır. (Hindess 1987:158). Özgürlük diğer bireylerin veya kurumların bilerek engellemeleri sonucu sınırlanabileceği gibi kişisel olmayan iktisadi ve sosyal şartlardan dolayı da sınırlanabilir. İktisadi faaliyetlerde hukuki sınırlamaların azaltılması iktisaden güçlü olanların lehine işlemektedir.

Piyasanın kendiliğinden düzeni özgürlüğü sağlamak ve herkes için faydalı sonuçlar doğurmakla birlikte, kendiliğinden düzen anlayışı insan eyleminin amaçlanmamış olsa bile kötü sonuçlar doğurabileceğini ihmal etmektedir. Bireysel olarak son derece rasyonel olan kararlar ve davranışlar bazen toplumsal olarak ekonomideki bütün aktörler için kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Bireylerin kendi kapasiteleri dahilinde verdikleri rasyonel kararlar biraraya geldikleri zaman önceden görülemeyen ve amaçlanmayan sonuçlar doğurabilmektedirler. Örneğin, yaşadığımız yerde yürüme mesafesinde olup, acil ihtiyaçlarımızı karşılamada kullandığımız bir bakkal ve 5 kilometre ötede haftalık veya aylık alışverişimizi yaptığımız, fiyatların daha ucuz ve mal çeşidinin çok daha fazla olduğu bir süpermarketin olduğunu varsayalım. Burada rasyonel bir bireysel seçim çoğu alışveriş için süpermarket kullanmaktır. Bunun sonucunda herkesin acil durumlarda kullandığı ve kapanmasını istemediği bakkal alışveriş yapan az olduğundan kapanmak tehlikesi ile karşı karşıya gelecektir (Hoover ve Plant 1989:226). Bu piyasadaki rasyonel davranışın önceden amaçlanmayan ve görülemeyen bir sonucudur.

Piyasanın kendiliğinden düzeni altında insan eyleminin amaçlanmayan olumsuz etkilerinin olması özgürlüğü zarar vermemektedir. Çünkü bu düzen insanların amaçlarını gerçekleştirmesine imkan tanımaktadır. Her birey kendi amacını kendisi belirleyebilir. Piyasanın kendiliğinden düzeni kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan insanların çabalarının bir sonucudur ve en büyük

avantajı insanların ortak amaçlar üzerinde anlaşmaya varmasalar bile birlikte yaşamalarını ve faaliyetlerinden birbirlerini faydalandırmalarını sağlamasıdır.

KAYNAKÇA

1. Barry, N. (1987) Yeni Sağ (çev) Cevdet Aykan, Ankara
2.(1992) “ F.A. Hayek and Market Liberalism”, Political Thought Since 1945 içinde Leonard Tivey ve Anthony Wright (der), Aldershot: Edward Elgar
3. Gray, J. (1986) Hayek on Liberty, Oxford Basil Blackwell.
4.(1989), “Hayek on the Market Economy and the Limits of the State Action”, The Economic Borders of the State içinde Dieter Helm (der), Oxford University Press.
5. Hayek, F. A (1960) The Constitution of Liberty, London: Routledge and Keagen Paul.
6. (1978) New Studies in Philosophy, Economics and Politics, London: Routledge and Keagan Paul.
7. (1988) The Fatal Conceit: The Errors of Socialism, London: Routledge.
8. (1994) Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen) cilt 1, (çev) Atilla Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
9. (1995) Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı) cilt II, (çev) Mustafa Erdoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
10. Hindess, B. (1987) Freedom, Equality and the Market: Arguments on Social Policy, London: Tavistock Publications.
11. Hoover, K. ve Plant, R. (1989) Conservative Capitalism in Britain and the United States, London: Routledge.
12. Shand, A. (1990) Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School, London: Routledge.
13. Tomlinson, J. (1990) Hayek and the Market, London: Pluto.
14. Yayla, A. (1993) Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi, Ankara: Turhan Kitabevi.